

JAN PIETERSZOOM COEN

Carl Büchse

JUR VAN GOOR

Jan
Pieterszoon
Coen

[1587-1629]

Koopman-koning in Azië

Boom Amsterdam

Het onderzoek in Lissabon, Simancas en Sevilla was mogelijk dankzij een reisbeurs van NWO, de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk onderzoek

© 2015 Jur van Goor

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden van de illustraties te achterhalen. Mocht u desondanks menen dat uw rechten niet zijn gehonoreerd, dan kunt u contact opnemen met Uitgeverij Boom.

Afbeelding omslag uitsnede portret Jan Pieterszoon Coen van Jacob Waben, 1625. Collectie Westfries Museum
Omslag en boekverzorging Brigitte Slangen

ISBN 978 94 6105 036 6

NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

Voor Lieneke
Voor Fenne, Nout en Jur João

Inhoud

Voorwoord 9

Inleiding Oorlog, handel en de hand van God 11

1 Een jongen uit Hoorn 23

2 Leerjaren in Rome 49

3 Kennismaking met Azië 69

4 Een Indische carrière 115

5 Een visioen als sollicitatie 151

6 Manager in Bantam 185

7 Externe dreigingen 219

8 ‘Geveinsde vrienden’ 251

9 Tussen Bantam en Djakarta 285

10 Gouverneur-generaal 323

11 Herstel van aanzien, koopman-koning 361

12 Het dominium maris en de stapelmarkt 399

13	Het drama van Banda	433
14	Batavia voor de vuurproef	467
	<i>Epiloog</i> Roem en reputatie	513
	Noten	525
	Glossarium	549
	Bronnen en literatuur	551
	Herkomst van afbeeldingen	569
	Personenregister	571

VOORWOORD

Veel vrienden en kennissen hebben mij bij mijn onderzoek geholpen en met hun belangstelling gesteund. Graag noem ik John en Monique Everaert in Zottegem die Lieneke en mij met hun grote gastvrijheid rondleidden door Oudenaarde, hun bibliotheek openstelden en hun kennis deelden. Het contact met Roderich Ptak in München heeft veel voor mij betekend; hij was degene die mij in de Portugese wereld heeft geïntroduceerd en de betekenis van de Chinese handel duidelijk heeft gemaakt. In Lissabon maakten Zoltan Biedermann, Jorge Flores, Rui Loureiro, André Murteira en André Teixeira mij gewijs in de bibliotheken en archieven. In Sevilla introduceerde Juan Gil mij bij de Escuela de Estudios Hispano Americanos; daar, en in het staatsarchief in Simancas, heb ik een zeer vruchtbare onderzoeksperiode mogen doorbrengen. Ik ben hem en de Escuela zeer dankbaar dat op deze wijze een droom om nog eens onderzoek te doen in het Archivo de Indias werkelijkheid is geworden. Deze buitenlandse contacten hebben mijn zicht op de positie van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden enorm verbreed. Daardoor was het mij mogelijk Coen en de Nederlandse overzeese activiteiten in een ruimer internationaal perspectief te plaatsen. Peter Borschberg in Singapore heeft mijn exercities in het politieke denken van de vroege zeventiende eeuw bijgestuurd en droeg interessante suggesties aan voor het onderzoek.

Leonard Blussé, Arie Gelderblom, Oscar Gelderblom, Donald Haks, Duco Hellema, Gerrit Knaap, Eco Haitsma Mulier, Arie Pos, Menno Postma†, Peter Rietbergen, Jasper Rijpma, Cees Roelofsen, Hans von Santen, Jannie Veenendaal-Barth, Ernst van Veen en Menno Witteveen hebben mij met hun suggesties en adviezen op de goede weg gebracht. Peter Rietbergen komt een speciaal woord van dank toe omdat hij mij heeft geholpen de juiste keuze te maken toen ik aarzelde of ik deze biografie wel moest schrijven. Ad Geerdink van het Westfries Museum maakte een inspirerende tentoonstelling en glossy over

Coen op het moment dat het standbeeld op de Rode Steen omstreden was. Geert van der Meulen ben ik erkentelijk voor zijn soepele begeleiding en geduld als uitgever.

Mijn vrienden Dirk van der Mei en Roelof Smit waren met hun voortdurende interesse een goede stimulans om door te gaan. Onder mijn vrienden reken ik ook de leden van Probus '83 Bilthoven. Zij zorgden ervoor dat ik niet altijd met mijn neus in de boeken zat, maar toonden tegelijkertijd door hun belangstelling dat het de moeite waard was waarmee ik bezig was.

Ten slotte, wat is een mens zonder familie? Zonder mijn dochter Foskelien zou de redactie een veel zwaardere karwei zijn geweest. Haar kritische opmerkingen hebben de tekst sterk verbeterd. Dit boek draag ik op aan Lieneke, Fenne, Nout en Jur João. Lieneke dank ik voor haar niet-aflatende steun en begrip voor de vele uren die ik na mijn pensionering in mijn studeerkamer heb doorgebracht. Tijdens het onderzoek en schrijven ben ik verrijkt met drie kleinkinderen. Zij maakten dat het langer duurde voor het boek af was, maar zij waren ook een bron van vreugde, die het werken licht heeft gemaakt.

Inleiding OORLOG, HANDEL EN DE HAND VAN GOD

‘The past is a foreign country,
they do things differently there.’

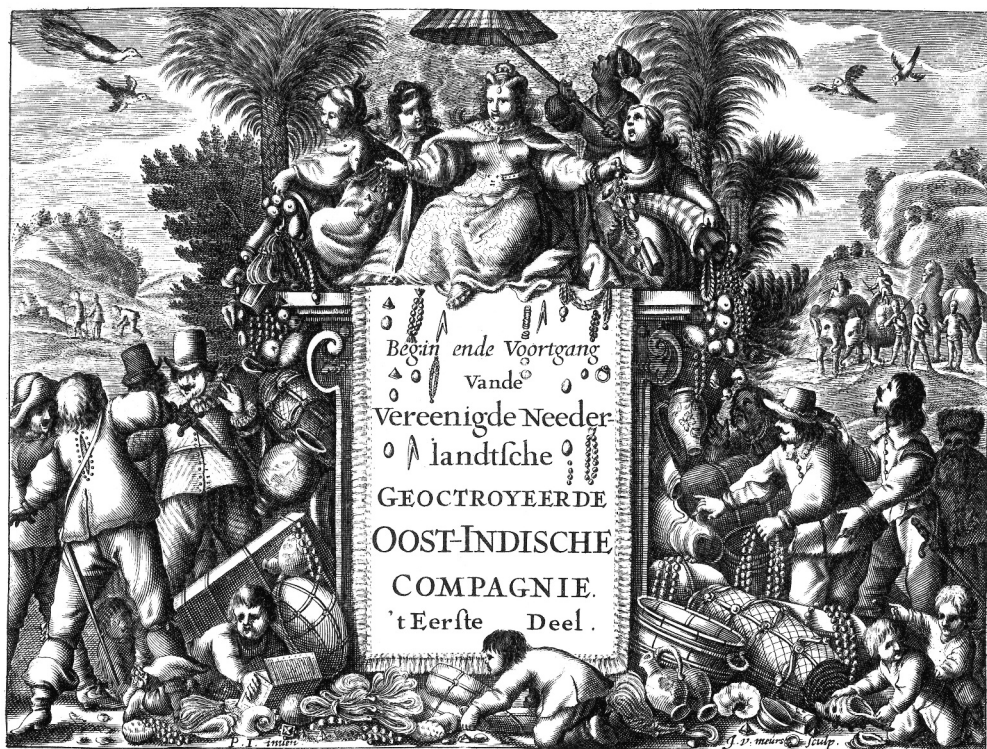
L.P. Hartley, *The go-between*, 1953.

Het leven van Jan Pieterszoon Coen (1587-1629) viel samen met de midden-jaren van de Tachtigjarige Oorlog. Vrede heeft hij niet gekend, en bij zijn geboorte was het zelfs twijfelachtig of de jonge Republiek de strijd met koning Filips II van Spanje zou overleven. Willem van Oranje, de grote leider van het verzet, was vermoord, terwijl alle pogingen om een nieuwe leider voor de opstandige gewesten te vinden, gedoemd leken. Een nieuwe legeraanvoerder had zich nog niet aangemeld. De vooruitzichten voor een jongen uit Hoorn waren op dat moment weinig rooskleurig. Niemand kon in de verste verte de grote vlucht voorspellen die zijn carrière zou nemen. Ruim veertig jaar later, bij Coens dood, was het perspectief totaal veranderd. Hoewel de Republiek ondertussen al streed met de vierde Spaanse koning Filips had zij zich inmiddels zozeer ontwikkeld dat zij een Europese macht van betekenis was geworden die niet meer kon worden genegeerd en de jaloezie van andere staten opriep. Toch was de afloop niet zeker; de oorlog zou nog twintig jaren duren voordat de vrede werd getekend en de Republiek volledig onafhankelijk werd.

Ook tijdens het Twaalfjarig Bestand van 1609 tot 1621 was er voor Coen geen vrede. In Azië, waar zijn carrière zich na 1609 afspeelde, zetten Spanje en de Nederlanders hun strijd onverdroten voort. In 1615-1616 kwam het zelfs tot de grootste Spaans-Portugese onderneming die er ooit was geweest om de *rebeldes* – zoals de Nederlanders consequent in Spaanse stukken worden aangeduid – eens en voor altijd uit de Aziatische wateren te slaan. Vanuit de Filippijnen rustte gouverneur Juan de Silva een vloot van vijfduizend man uit die samen met de Portugezen uit Goa de Molukken moesten veroveren en de Nederlandse factorijen in India en op Java moesten vernietigen. Coen en zijn generatiegenoten waren gewend aan oorlog en strijd; zij wisten niet beter. De onzekerheid over de toekomst en de noodzaak voortdurend waakzaam te zijn, heeft hun levens getekend en hun karakters bepaald.¹ Op zich was de Spaans-

Portugese actie tegen de Nederlandse factorijen in Azië niet onbegrijpelijk: het was een reactie op de poging van de v.o.c om de profijtelijke specerijhandel in de Molukken over te nemen. In de existentiële strijd tussen de jonge ambitieuze nieuwkomers en de gevestigde machten gingen oorlog en handel hand in hand. De tegenstelling werd nog vergroot doordat beide machten hun eigen, 'enige ware' religie aanhingen.

De Verenigde Oostindische Compagnie was opgezet met een dubbel doel. Enerzijds wilden de Nederlanders deelnemen aan de lucratieve Aziatische handel, anderzijds hoopten zij met hun zwaarbewapende schepen de oorlog met Spanje naar het oosten te verplaatsen. Zoals Coen het beeldend uitdrukte, was het doel van de acties de *nervi d'Espagne*, ofwel de Spaanse achillespezen, door te snijden. Door de Iberische machten hun rijke inkomsten te ontnemen en die in de Nederlanden in te zetten voor de opstand, hoopten de leiders van de

Titelblad Begin ende Voortgang van de v.o.c

Republiek de grote Iberische reus op de knieën te krijgen. Charles Boxer, niet de minste van de historici die zich verdiept hebben in de Nederlandse overzeese geschiedenis, heeft deze strijd zelfs de ‘eerste wereldoorlog’ genoemd. Hij achtte deze benaming gerechtvaardigd omdat de strijd om de Nederlandse onafhankelijkheid wereldwijd in vier continenten en op zeven zeeën is uitgevochten.²

Het Spaanse hof beleefde de maritiem strategische strijd met de rebeldes inderdaad als een gevecht om het dominium maris, de opperheerschappij ter zee. Het moet bitter zijn geweest dat enkele koninklijke adviseurs al in 1627 tot de erkenning kwamen dat Spanje de beheersing van de Aziatische wateren aan de Nederlanders had verloren. Een verlies aan faam en aanzien had direct gevolgen in de internationale politiek.³ Een overwinning op het slagveld betekende daarom veel meer dan de directe uitkomst. Succes zou de Spaanse eer, faam en reputatie herstellen en tonen aan welke kant God stond.

Wie wil weten hoe er in de zeventiende eeuw werd gedacht over de betekenis van de oorlog voor de Republiek, moet de eerste zinnen lezen van *Begin ende Voortgang van de voc*, een bundel reisverhalen uit de eerste helft van de zeventiende eeuw. Hoewel ik ze graag in hun oorspronkelijke vorm zou willen citeren, geef ik er hier voor de leesbaarheid een vrije hertaling van. De uitgever Nicolaas Commelin leidde zijn werk als volgt in: ‘Het is algemeen bekend, zeker bij de ingezetenen van de Republiek, dat oorlog en rampen die landen en steden overkomen het verstand en de geest van de mensen scherpen. Die plagen zijn een gevolg van Gods heugenis aan de vele zonden die de mens heeft begaan.’⁴

Commelin verpakte in die ingewikkelde zin twee boodschappen, allereerst dat God de zonden van de mensen niet vergat en hen daarvoor strafte met allerlei plagen. De tweede boodschap was optimistischer, namelijk dat moeilijke omstandigheden het menselijke vermogen om te overleven, scherpen, met als concreet voorbeeld de inwoners van de Republiek. Weliswaar werd de ellende die oorlogen met zich meebrachten gezien als een straffe Gods, maar volgens Commelin bewees het verloop van de oorlog in de Republiek ook dat God aan de kant van de Nederlanders stond. Deze uitspraak was een bevestiging van wat iedere protestant meende te weten. Zeker was dat het geval in 1646, het jaar dat het boek uitkwam. Door de welvaart die de Nederlanden sinds het begin van de opstand tegen Spanje hadden bereikt, was alle twijfel weggenomen.

De economische bloei bevestigde nog eens dat de Nederlanders hun succes dankten aan de slimme wijze waarop zij zich hadden verenigd tegen hun Spaanse vijanden. Op zich was dit geen originele gedachte; Vondel legde de spion Vos-

maer in de *Gijsbrecht* een vergelijkbare uitspraak in de mond met ‘de bittere armoede heeft mijn hersens gewet’.⁵ Volgens Commelin, en er waren heel wat tijdgenoten die zo dachten, zou de grootse bloei van de overzeese scheepvaart nooit zijn bereikt als de Spaanse koning de Nederlanders niet had getiranniseerd en hen met allerlei verboden en beslagleggingen op hun schepen uit zijn havens had geweerd. Anders zouden zij nooit aan zulke verre reizen zijn begonnen, want van nature waren de Nederlanders veel meer geneigd tot de vreedzame handel in Europa. De oorlog maakte de Nederlandse handelaren slim en handig, zodat zij zich buiten Europa waagden.

Met enkele brede streken schilderde Commelin een geïdealiseerd beeld van het begin van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Hij staat hierin niet alleen, want ook hedendaagse historici menen dat de oorlog een belangrijke rol heeft gespeeld bij de snelle staatkundige ontwikkelingen in Europa in de vroegmoderne tijd.⁶ Commelin had gelijk met zijn gedachte dat er zonder de oorlog tegen Spanje geen Republiek zou zijn geweest. Niet omdat de zeven gewesten een deel zouden zijn gebleven van de Spaans-Habsburgse bezittingen, maar vooral op grond van de overweging dat de zelfstandigheid onmogelijk was geweest zonder de samenwerking tussen de opstandige provincies. Alleen al om de oorlog te kunnen voeren tegen het overmachtige Spanje was het nodig geweest alle militaire, financiële en politieke middelen te bundelen, het overleg te organiseren en staatsorganen te scheppen die de strijd konden coördineren. De Republiek was de onverwachte uitkomst van de strijd tegen Spanje.

Hoe onzeker tijdgenoten nog in 1600 waren over het voortbestaan van de Republiek bleek tijdens de onderhandelingen die zouden leiden tot het Twaalfjarig Bestand. In 1609 vreesden de belangrijkste Nederlandse leiders, prins Maurits en Johan van Oldenbarnevelt, dat de Republiek de vrede niet zou overleven, maar zou uiteenvallen door onderlinge verdeeldheid. Voor Maurits was dit een van de redenen om zich tegen de vrede te keren.⁷ Het verzet tegen het bestand was niet beperkt tot politici, militairen, Amsterdamse groothandelaren en regenten, want onder de tegenstanders bevonden zich ook predikanten. De laatsten verzetten zich vooral tegen de Spaanse eis dat de katholieken vrij hun geloof zouden mogen uitoefenen als er vrede zou worden gesloten. Dit kon niet de bedoeling zijn van de Opstand. God was voor de meeste partijen, en zeker voor de calvinisten onder hen, een straffende God, die ingreep wanneer de zonden van de mensen te hoog opliepen.⁸ Stoppen met het bestrijden van de paapse leer was voor hen niet in overeenstemming met Gods plan.

Gezien de opstelling van de dominees lijkt Commelins opvatting over de Nederlandse vredelievendheid te mooi om waar te zijn. Wie scherper kijkt,

ziet dat de werkelijkheid weerbarstiger was dan hij voorstelde. Voor Commelin bestond er kennelijk geen tegenstelling tussen de openlijk in pamfletten uitgedragen oorlogsgezindheid en de veronderstelde Nederlandse voorkeur voor een vreedzame handel. Met zijn woorden bevestigde hij nog eens de mythe van de vredelievende Republiek, bevolkt door eerzame handelaren, die slechts tegen hun zin de wapens zouden hebben opgenomen en alleen door de tirannie – de onderdrukking door Filips II en door de Spaanse acties tegen de Hollandse en Zeeuwse koopvaarders – gedwongen waren geweest zelf de tropische waren in Azië, Amerika en Afrika te gaan halen. Hoewel meer tijdgenoten en latere, ook buitenlandse historici dezelfde verklaring gaven voor de fenomenale opbloei van de Nederlandse handel, kan het fraaie beeld van de Hollandse onschuld, zoals zoveel mythen, de toets der kritiek niet doorstaan.⁹

De expansie van de Hollandse en Zeeuwse scheepvaart in het Atlantisch en Caribisch gebied begon al voor de sluiting van de Iberische havens en kreeg een extra stimulans door die acties.¹⁰ Het is twijfelachtig of de Nederlanders zich vanwege loyaliteit aan hun vroegere landsheer zouden hebben beperkt tot de handel in Europa. In geheel West-Europa werden in de tweede helft van de zestiende eeuw schepen uitgerust voor tochten naar de Spaanse en Portugese bezittingen in Amerika. Het is ook zonder de Opstand ondenkbaar dat de snelgroeïende Nederlandse vrachtvaart aan de kant was blijven staan en die handel had overgelaten aan de Engelsen en de Fransen. Daar is niet alles mee gezegd; het is zonneklaar dat de oorlog een sterke stimulans was om de vrees die men had om langs moeilijke routes naar verre oorden te varen, te overwinnen. Zo waren de Hollanders lang ‘heel vreesachtig’ om ten westen van Engeland en Schotland heen te varen en gaven zij vanwege de onbekende wateren en de daaraan verbonden gevaren de voorkeur aan de vaart door het Kanaal. Dit veranderde pas toen de handel met Spanje verboden werd en Engelse vrijbuiters de jacht openden op Nederlandse schepen die dit verbod ontboden. Toen waren veel Hollanders wel gedwongen om ‘bovenom’ langs Schotland te zeilen.¹¹

Handel en scheepvaart vormden de belangrijkste bronnen van de welvaart van de nieuwe Republiek, en ongetwijfeld zullen velen het met het citaat van Commelin eens zijn geweest dat de handel gebaat was bij vrede. Tegelijkertijd zal het duidelijk zijn dat vrede op zich niet voldoende was om handel te kunnen drijven. De scheepvaart kon alleen voortgang vinden bij de gratie van een sterke staat met leiders die een scherp oog hadden voor economische belangen.

Een van de redenen die vaak genoemd wordt voor het succes van de Republiek is de geringe afstand tussen bestuurders en de koopliedenstand, zodat niet al te veel overredingskracht nodig was om de middelen van de staat in te

zetten bij de bescherming van de handel. In de oorlog met Spanje was een nieuwe natie opgekomen, geleid door een zelfbewuste elite van regenten-kooplieden. Het Amsterdamse stadhuis, het huidige Paleis op de Dam, gebouwd in het midden van de zeventiende eeuw, is nog steeds een demonstratie van dat machtige gevoel van eigenwaarde, zo niet, dan toch van de zelfgenoegzame eigendunk van de Amsterdamse regentenelite.¹² Met dit koninklijke bouwwerk, volgens Vondel en Huygens het achtste wereldwonder, toonden zij zich ervan bewust tot de grote machthebbers in Europa te behoren. Symbolisch brachten zij hun pretenties tot uitdrukking in de versiering van de frontons; aan de Damzijde werd de Amsterdamse stedenmaagd gehuldigd door de zeegoden, terwijl aan de achterzijde haar hulde werd gebracht door de vier werelddelen. In de schilderijen binnen werd de verbinding gelegd tussen de strijd tegen de Spanjaarden en de tot mythische hoogten verheven opstand der Bataven tegen de Romeinen. Batavia en Holland waren nagenoeg synoniem. Niet alleen in Amsterdam, maar op veel meer plaatsen in de Republiek zijn de tekenen van die glorie en grootsheid nog steeds te vinden.

In de euforie over de vrede van Münster kon nog worden aangenomen dat de gemiddelde inwoner van de Republiek tevreden terugkeek op de voordelen die de strijd had gebracht en niet vermoedde dat zijn land na 1648 steeds weer opnieuw verweekt zou raken in de vele oorlogen die Europa in de zeventiende eeuw nog zouden teisteren – oorlogen bovendien die de Republiek niet altijd waren opgedrongen. Voor een deel waren die conflicten inderdaad onontkoombaar en een gevolg van het eigen succes; in de tachtigjarige strijd met de Spaanse landsheer had de Republiek van de Zeven Verenigde Nederlanden zich ontwikkeld tot een politieke grootmacht, die steunde op de grootste handelsvloot ter wereld. Deze staat kon bovendien ongekende financiële middelen bijeenbrengen voor het huren van troepen. Voor het behoud van die positie – of het nu ging om de vrije handel of de ongestoorde doorvaart door de Sont – waren de Amsterdamse regenten graag bereid de wapens op te nemen.

In 1650 stonden de Nederlanders op het toppunt van hun macht. De oorlogen die de Republiek daarna zou voeren, waren vooral bedoeld om die positie te verdedigen tegen Engeland en Frankrijk. Dit betekent dat de Republiek na het midden van de zeventiende eeuw in beginsel kon volstaan met de consolidatie van wat zij had verworven en dat het niet meer nodig was een agressieve buitenlandse politiek te voeren. Desondanks werd het fraaie zelfbeeld van vredelievende handelaren niet overgenomen door de concurrentie. Dat kon ook moeilijk anders want de buitenlandse handelaren, en zeker de Engelsen, hadden weinig reden om overtuigd te zijn van die Nederlandse vredelievendheid.¹³ In de zeventiende eeuw waren drie handelsoorlogen nodig om met

de Britten tot een status quo te komen. Tot ver in de achttiende eeuw gold de Republiek als een aanzienlijke macht, haar vriendschap en steun werd door de omringende staten gezocht.¹⁴ In latere eeuwen werd dit al te gemakkelijk vergeten en kreeg de idee van een vreedzame republiek van kooplieden de overhand, maar in de vroege zeventiende eeuw was men nog niet zover.

Van de drie factoren die Commelin noemt ter verklaring van het succes van de Nederlandse Republiek in de Aziatische handel – oorlog, handel en Gods ingrijpen in de wereld – worden tegenwoordig alleen de eerste twee nog bestudeerd en dan nog vaak onafhankelijk van elkaar, alsof het opbouwen van een groot zeerijk en de lange strijd met Spanje niets met elkaar van doen hadden. Voor zeventiende-eeuwers lag dat omgekeerd. Of het nu om katholieke Spanjaarden en Portugezen, Zwitserse militairen, anglicaanse Engelsen of islamitische Aziaten ging, allen waren even heilig overtuigd van de relatie tussen de uitkomst van hun handelen en de gunst van hun Heer. Daarbij hoorde ook diens wraak over begaan onrecht. Of zoals Joost van den Vondel het zei: ‘d’ Onsterfelijke God heeft alles in zijn hand.’ De bekende Leidse politicoloog Lipsius vroeg God zelfs letterlijk om zijn hand en geest te willen sturen bij het schrijven van zijn grote werk *Politica*.¹⁵ Oorlog, handel en de steun van God waren ook voor Jan Pieterszoon Coen de polen waar het leven om draaide. Coen was in de eerste plaats een groot koopman en manager, iemand die zich bewust was van de gevolgen en de mogelijkheden die de oorlog bood voor het handelsbedrijf. Een van zijn beroemdste en nog steeds omstreden uitspraken is dat de handel niet zonder oorlog en de oorlog niet zonder handel kon worden gevoerd. De juiste godsdienst was voor hem de kroon op het werk; God was voor hem de god die de Nederlanders voorging in de strijd.

De zeventiende eeuw is de eeuw van de barok, een tijd van grootse beelden, fraaie retoriek en brede gebaren. Wie het portret van Coen in het Westfries Museum in Hoorn beziet, kan het moeilijk ontgaan dat hier iemand is afgebeeld die indruk wilde maken. Op de schilderijen die hem en zijn echtgenote Eva Ment uitbeelden, is hun beider houding vorstelijk: hier staat de Nederlandse onderkoning in Azië met zijn vrouw, of is dit te veel eer voor een jongen uit Hoorn? Coen was een opmerkelijk man; hij dacht groot. Hij heeft de stijl van de barok leren kennen in Rome toen hij daar leerling was in het aristocratische Vlaamse handelshuis Pescatore of Visscher. Brieven en nota's zijn bij hem geen saaie, rommelige nota's, zoals de epistels van veel tijdgenoten van hem bij de v.o.c., maar uiterst levendig en goed verzorgd proza dat grote kennis van recht, literatuur en wetenschap verradde. Formulering en opzet waren bedoeld de lezer te overreden van zijn gelijk en hem te winnen voor zijn grote plan, met het gebruik van alle retorische stijlmiddelen. Dat grote plan hield in

het stichten van een Nederlands-Indië naar Portugees model. In 1625, toen Coen de portretten van hemzelf en zijn eega Eva Ment liet schilderen¹⁶, was hij volgens Spaanse tijdgenoten in die onderneming geslaagd met de stichting van Batavia. Opvallend in zijn officiële correspondentie is de vermenging van het algemene en het persoonlijke. Coen beleefde niet alleen de strijd tegen Spanje, maar zijn gehele carrière in termen van ‘eer’ en ‘faam’. Niemand in zijn omgeving gebruikte dit begrippenpaar zo frequent als hij. Kortom, hier sprak een man op zoek naar aanzien, eer en ‘advancement’ of lotsverbetering. Iemand die overtuigd was van zijn eigen kunnen, een man die zijn reputatie had verbonden aan de Compagnie en daar, zoals zoveel Nederlanders, van heeft geprofiteerd.

Eer en faam zijn begrippen die worden geassocieerd met militairen, zeker in de zeventiende eeuw, toen reputaties op het slagveld werden gemaakt.¹⁷ Coen was geen militair en had ook geen belangstelling voor dat bedrijf; hij was koopman en bestuurder. Door de dubbelfunctie van de gouverneur-generaal – hoofd van het bestuur én de koophandel – ontkwam hij er niet aan zich ook op militair en maritiem terrein te profileren. Hij heeft dit succesvol gedaan bij de verovering van Djakarta. Volgens sommigen zou hij zich later, bij de onderwerping van Lontor, te buiten zijn gegaan en zijn militaire faam hebben besmeurd.¹⁸

Mijn eerste kennismaking met Jan Pieterszoon Coen had plaats toen ik als jong student in Groningen *Coens eerherstel* van Carel Gerretson in de Universiteitsbibliotheek aantrof. Het had louter mijn aandacht getrokken door de titel. Hoewel de inhoud mij fascineerde door de combinatie van een superieure polemische stijl en historisch onderzoek, heeft het daarna meer dan veertig jaar geduurd voordat ik mij intensief in Coen ben gaan verdiepen.

Na mijn afscheid van de Universiteit van Utrecht in 2004 zocht ik een onderwerp voor een biografie. Drie personen kwamen hiervoor in aanmerking: lang heb ik gedacht aan Gustaaf Willem van Imhoff, de mislukte vernieuwer van het v.o.c.-bestel in het midden van de achttiende eeuw, een periode die ik uit de *Generale Missiven* goed kende. Ook in aanmerking kwam de Griek Constantijn Phaulkon, die het in 1680 tot *phraklang*, minister van Handelszaken in Thailand bracht. Een van de aantrekkelijke aspecten van Phaulkon was zijn rol in een internationaal netwerk met veel spelers van Aziatische en Europese herkomst. Ik zag er vanaf omdat ik al over hem heb gepubliceerd. Mijn keus viel uiteindelijk op degene die als geen ander de Nederlandse expansie in Azië heeft bepaald: Jan Pieterszoon Coen. Ik had het gevoel dat de geschiedschrijving over de beginjaren van de v.o.c. aan een herziening toe was. Doordat de nadruk meestal wordt gelegd op de economische aspecten van het bedrijf dreigt het zicht op de politieke rol van de Compagnie verloren te gaan.

Vanaf haar oprichting had de Compagnie een dubbel karakter; zij was handelsonderneming en ‘instrument’ in de oorlog met Spanje. Dat politieke aspect heeft van de oprichting tot de ondergang het wel en wee van de v.o.c bepaald. Bij de ontwikkeling van de internationale handel en die van de Nederlandse staat in Azië speelde Jan Pieterszoon Coen een beslissende rol. Behalve een koopman geschoold in de moderne handelstechnieken van zijn tijd, was hij ook een staatsman die op de hoogte was van de ideeënwereld van de staatsraison, en iemand die – indien nodig – de leiding op zich nam van militaire operaties. Dat gold bij uitstek als een koninklijke taak. Die combinatie van kwaliteiten verklaart de titel van dit boek: *Jan Pieterszoon Coen (1587-1629). Koopman-koning in Azië*.

Toen ik Gerretsons intrigerende opstellen las, kon ik allerm minst vermoeden dat ik nog eens koloniale geschiedenis in Utrecht zou doceren. Mijn weg naar de koloniale en overzeese geschiedenis leidde via allerlei omwegen in eerste instantie naar Ceylon, het onderwerp van mijn dissertatie. Achteraf was het een groot voordeel dat ik mij toen nog niet op de Indonesische archipel had gericht, zodat ik iets meer afstand heb kunnen nemen van onze grootste kolonie.

Vanaf het eerste ogenblik dat ik eind jaren zestig als medewerker bij de afdeling Overzeese geschiedenis van de Universiteit van Utrecht begon, was duidelijk dat Gerretson en zijn vak omstreden waren. Zo heeft de omschrijving van het vakgebied in de jaren dat ik in Utrecht werkte zeker drie keer een naamswijziging ondergaan. Het betekende ook dat ik als docent bijna automatisch in een bepaalde hoek werd geplaatst. Uit het feit dat ik in Utrecht doceerde, meende men te moeten veronderstellen dat ik, evenals de lang overleden Gerretson, van conservatief-koloniale huize kwam. Zo overkwam het mij nog in 1984 in Bangkok dat een Iraniër mij vroeg naar de verhouding tussen Utrecht en Leiden – een curieuze vraag als men bedenkt dat de controverse tussen beide koloniale opleidingen toen al zestig jaar achter ons lag. Bovendien, ik was sinds Gerretson de derde die dit vak onderwees. Alsof de wereld in die tussentijd niet was veranderd. Of ik het wilde of niet, ik kwam de schim van Gerretson op onverwachte momenten en plaatsen tegen. Mij helemaal van hem losmaken heb ik nooit gewild, niet omdat ik het met hem eens was, maar omdat ik nu eenmaal Utrecht vertegenwoordigde en daarmee zijn erfenis. Bovendien blijft hij als dichter, historicus en polemist boeien, getuige de studies die nog steeds over hem verschijnen.

De uitdaging om een biografie te schrijven van Jan Pieterszoon Coen ligt deels in diens omstreden reputatie en deels in zijn grote betekenis. Hij is de belangrijkste gouverneur-generaal uit de zeventiende eeuw, de grondlegger

van Nederlands-Indië. Het onderwerp leent zich bovendien voor een diepgaand onderzoek omdat er zoveel brieven bewaard zijn gebleven die door of aan hem geschreven zijn. In gedrukte vorm beslaan deze meer dan zesduizend bladzijden. Aan H.T. Colenbrander en W.Ph. Coolhaas danken wij de uitgave van deze belangrijke bron voor het reconstrueren van Coens leven. Zonder hun inspanningen was het schrijven van een biografie niet mogelijk geweest. Coens geschriften munten uit door virtuoos taalgebruik en retoriek, die hij ten volle inzette om zijn meerderen in de Nederlanden te overtuigen van zijn gelijk. Wie de brieven leest moet zich dan ook wapenen om niet zonder meer Coens visie over te nemen. Dat betekent niet dat hij de feiten verdraaide of mooier voorstelde dan ze waren, maar de ordening en de stijl zijn zo overtuigend dat een lezer moeite moet doen zijn argumentatie en woorden niet als de enige waarheid over te nemen. Van opzettelijke demonisering van zijn tegenstanders is bij Coen geen sprake, omdat hij zijn mening altijd onderbouwde met een veelheid aan voorbeelden, maar toch blijft het nodig zijn woorden te wegen.

Een goede controle op de juistheid van de inhoud vormen de resoluties van de Raad van Indië, doordat zij van dag tot dag laten zien hoe de zaken verliepen die Coen in zijn correspondentie achteraf samenvatte. Zij hebben bovendien het voordeel dat zijn rol in dat proces scherper kan worden omljnd dan uit zijn brieven mogelijk is. Uit die twee bronnen is zijn rol als grondlegger van het Nederlandse zeehandelrijk in Azië goed af te leiden. Aangezien de v o c een belangrijke pion was in de strijd met Spanje en Portugal heb ik in 2004 en 2005 onderzoek gedaan in de archieven en bibliotheken in Lissabon, Simancas en Sevilla. Deze maanden hebben mijn inzicht in de internationale context waarbinnen de v o c optrad, zeer vergroot. Om een indruk te hebben van de gebieden waar Coen heeft gewerkt, heb ik Bantam, Jakarta, de Molukken, Ambon en de Banda-eilanden bezocht.

Wie een volledige levensbeschrijving van Jan Pieterszoon Coen verwacht, komt bedrogen uit. Wat we met zekerheid weten over de eerste 25 jaar van zijn leven vult nauwelijks een A4'tje. Hij is niet de enige zeventiende-eeuwer over wiens jeugd weinig of niets bekend is; over het vroege leven van zijn tijdgenoten die naar Azië trokken valt meestal niet meer te melden. Op zich is dat niet zo erg als het klinkt, want van de jeugd van de meeste mensen kan ook nu nog hetzelfde worden gezegd. Omdat Coen op zijn 42ste stierf is de vraag gerechtvaardigd of die zeventien jaar waarover we meer weten de basis kan vormen voor een echte biografie. Is het niet veel beter een analyse te geven van de ontwikkeling van de Verenigde Oostindische Compagnie in die jaren? Door het vele materiaal ligt het risico van een onevenwichtig levensverhaal levens-

groot op de loer. Dat zou niet uitzonderlijk zijn; biografen moeten zich noodgedwongen vaak beperken tot het werkzame leven van hun hoofdpersoon. Desondanks heb ik gekozen voor een volledige biografie van de stichter van Batavia, omdat mij dat het aantrekkelijkst leek.

Bij het beschrijven van Coens jeugd in Hoorn viel noodzakelijkerwijs de nadruk op de omgeving waarin hij opgroeide, de stad en haar inwoners en wat hen bewoog. Het tweede hoofdstuk over Coens verblijf als adolescent in het barokke Rome van de contrareformatie ging uit van de vraag wat een gereformeerde jongeman in die stad te zoeken had. Wat de Italiaanse jaren voor zijn vorming hebben betekend, werd zichtbaar na zijn benoeming tot directeur-generaal van de v o c in Azië. Op 1 januari 1614 trad hij definitief uit de schaduw van de gemiddelde v o c-dienaar; hij liet zien waar hij stond en hoe hij zich de toekomst van de Nederlanders in Azië voorstelde. Het door hem geschreven *Discoers*, dat hij op die datum verzond aan Heren x v i i in Holland, was een visionair stuk dat ver uitstak boven het gebruikelijke proza van zijn tijdgenoten. Doordat Coen de volgende jaren de gelegenheid kreeg zijn ideeën in praktijk te brengen, biedt het *Discoers* een goed handvat om zijn plannen aan de uitvoering te toetsen. De nadruk ligt op de Indische jaren tussen 1613 en 1629. Om te zien in hoeverre Coen uitzonderlijk was, heb ik veel aandacht besteed aan de context waarin hij optrad en getracht – door de vergelijking met leeftijdgenoten – meer reliëf te geven aan zijn karakter en daden.

Een van de moeilijkste zaken voor een biograaf is de beschrijving van het karakter van zijn hoofdpersoon, zeker wanneer deze in een ver verleden leefde. Soms zijn de bronnen op dat punt zo schaars dat de auteur aan een analyse van de persoonlijkheid niet toekomt. De vraag is dan: is dit erg? Volgens James Boswell paste hierop alleen een volmondig ja. In zijn beroemde biografie van Samuel Johnson schreef hij dat voor het begrijpen van iemands karakter de woorden en gedachten die door 's mans kamerdienaars waren opgetekend van groter belang waren dan diens daden.¹⁹ Volgens deze opvatting komt men niet ver bij Coen; zijn kamerbedienden en lijfwachten hebben slechts een incidentele opmerking over hem achtergelaten. Toch is dit niet zo erg als het lijkt. In tegenstelling tot een schrijver als Johnson is Coens motivering van zijn daden van groter belang dan de incidentele herinneringen van buitenstaanders. Dat is niet typisch voor Coen, maar kenmerkend voor veel managers en bestuurders. Vaak wordt hun persoonlijk leven volledig overschaduwd door hun werk. Zij zijn hun werk; aan iets anders komen zij niet toe. Ook Coen wordt in de geschiedschrijving afgerekend op zijn daden, en vaak is zijn karakter daarvan niet méér dan een afgeleide. Momenten waarop hij andere, onverwachte kanten liet zien, waren er echter ook.

Dit boek gaat over Jan Pieterszoon Coen; de nadruk ligt op hem, op zijn motieven, ideeën, daden en karakter. Dankzij de vele officiële brieven, resoluties en nota's van zijn hand die voorhanden waren, was het goed mogelijk een indruk te geven van wat hem bezielde. In zijn denken toonde Coen zich een politiek realist, die uitging van het primaat van de macht en dat ook van zijn tegenspelers verwachtte. Hij beleefde de politiek als een spel om macht en aanzien, en beoordeelde zijn tegenspelers volgens de normen van een politieke strateeg. Helaas is er minder te zeggen over zijn Aziatische tegenspelers, omdat die bijna alleen bekend zijn uit Nederlandse bronnen. De belangrijke gouverneur van Bantam, pangeran Aria Mangala, en de Bandanezen bleven daardoor schimmiger figuren dan ik had gewenst. Bij gebrek aan andere gegevens wordt hun gedrag voornamelijk uitgelegd in dezelfde termen als waarin Coen hen heeft neergezet. De aanloop en ontwikkeling van het drama van Lontor is voor de Nederlandse kant zeer goed te reconstrueren als onderdeel van de machtsopbouw van de v.o.c. De verklaring van het gedrag van de Bandanezen blijft echter steken in algemene noties over autonomie, religieuze vrijheid en overschatting van hun positie.

In meer dan één opzicht was het schrijven van deze biografie voor mij een boeiende tocht in een ver verleden, een 'vreemd land', dat heel anders is dan de latere perioden van het veldragen Nederlandse kolonialisme. Omdat ik mij niet helemaal heb kunnen onttrekken aan de opinies van anderen die over Coen hebben geschreven, zal ik op hun werk ingaan waar dat nodig is. Mijn streven was echter om zoveel mogelijk een eigen interpretatie te geven van Coens daden en persoonlijkheid.

Hoofdstuk I EEN JONGEN UIT HOORN

‘Gheeft de keyser dat hem toebehoert
ende gheeft god dat god toebehoert’

Lucas xx, 25, 26.¹

Inscriptie hoofdtoren Hoorn

Op 8 januari 1587 werd in Hoorn een jongetje geboren als zoon van Pieter Willemszoon van Twisk, poorter, en Geertruida Jansdochter Mol.² Drie dagen later kreeg hij bij de doop in de gereformeerde kerk – gereformeerd betekende toen hetzelfde als hervormd – de naam Jan Pieterszoon. Later voegde de familie de naam ‘Coen’ toe. Omdat de winter van dat jaar bar koud was en er veel ijs lag op de Zuiderzee, was vader Pieter Willemsz. zoals de meeste schippers thuis en zelf bij de doop aanwezig.³ Meer valt over die dag niet te zeggen en zeker niet over de vooruitzichten van dit jonge leven op dat moment. Laat staan dat men voortekenen zag die iets onthulden over zijn toekomst. Hoewel het geloof in bijzondere verschijnselen in die tijd welig tierde in de Nederlanden zag de Hoornse chroniqueur Pieter Jansz Twisk geen verband tussen de angstaanjagende ontmoeting die hij bij heldere maan had met een grauwe kat in de winter van 1587 en de carrière van Jan Pieterszoon Coen; diens geboorte vermeldt hij überhaupt niet.⁴ Evenmin zei hij iets over een mogelijke verwantschap tussen hem en zijn jongere stadsgenoot, hoewel beiden toch die plaats als achternaam gebruikten. Voor Pieter Jansz was de kat – een symbool van de duivel – een voorteken van slechte tijden.⁵

DE FAMILIE COEN

Over de afkomst van Jan Pieterszoon Coen is in de jaren dertig en veertig van de twintigste eeuw een interessante discussie gevoerd tussen Annie Romein-Verschoor (1895-1978) en de Utrechtse hoogleraar in de koloniale geschiedenis Carel Gerretson (1895-1958).⁶ Mevrouw Romein noemt Coen senior een kleine koopman, afkomstig uit de kleine, star-calvinistische burgerij van Hoorn. Volgens Gerretson was Coen senior daarentegen een gezeten lid van de elite

van Hoorn, een vermogend koopman die schepen uitreedde naar Malaga in Spanje. Iemand die behoorde tot een familie die al vele decennia leden leverde voor stedelijke functies en dat tot ver in de zeventiende eeuw zou doen. Evenmin was ieder die de naam Van Twisk droeg een strenge calvinist, onder hen was ook de chroniqueur en doopsgezinde voorganger Pieter Jansz. Twisk, die beroemd werd door zijn *Chronijk van den ondergang van tyrannen*; een ander familielid zou Reinier Pieter van Twisk zijn, die als eerste Hollandse schipper door de Straat van Gibraltar was gevaren en de handel op Italië had geopend.

Uit de stukken valt echter niet meer af te leiden dan dat vader Pieter Willemsz een doopsgezinde boerenzoon was uit het naburige Twisk die naar Hoorn was vertrokken, waar hij op 24-jarige leeftijd al stond ingeschreven als koopman en poorter van de stad. Hij gebruikte zowel de achternaam Coen als Van Twisk; wanneer hij zich uitsluitend Coen is gaan noemen, is niet te zeggen. Wel is duidelijk dat Coen geen toevallig aangenomen naam was, maar afgeleid van die van de stamvader uit Twisk, Willem Coene of Coen. Mogelijk wilde hij zich met de naam Coen onderscheiden van andere plaatsgenoten of familieleden om verwarring te voorkomen. Die vrees was terecht. In het doopboek van Hoorn komen verschillende andere mannen met de toevoeging 'van Twisk' voor. Er woonde in Hoorn zelfs nóg een andere Pieter Willemsz van Twisk, die bovendien in hetzelfde jaar een kind liet dopen.

Er zijn aanwijzingen dat vader Pieter Willemsz een religieuze ommekeer heeft doorgemaakt die samenviel met de overgang van dorp naar stad, namelijk van doopsgezind naar hervormd, van boerenbedrijf naar koopman. Evenals zoveel plaatsgenoten uit Twisk was hij in zijn jonge jaren doopsgezind. Althans, in de eerste akte waarin hij als getuige optrad, op 24 augustus 1585, weigerde hij de eed af te leggen. Hij bevestigde zijn verklaring met een beroep op zijn geweten en 'mannenwaarheid'. De weigering om een eed af te leggen bestempelde hem tot een doopsgezinde.⁷ In het stuk noemde hij zich 'nu' poorter van Hoorn. Gezien die toevoeging lijkt er sprake van een recente verhuizing naar de stad.

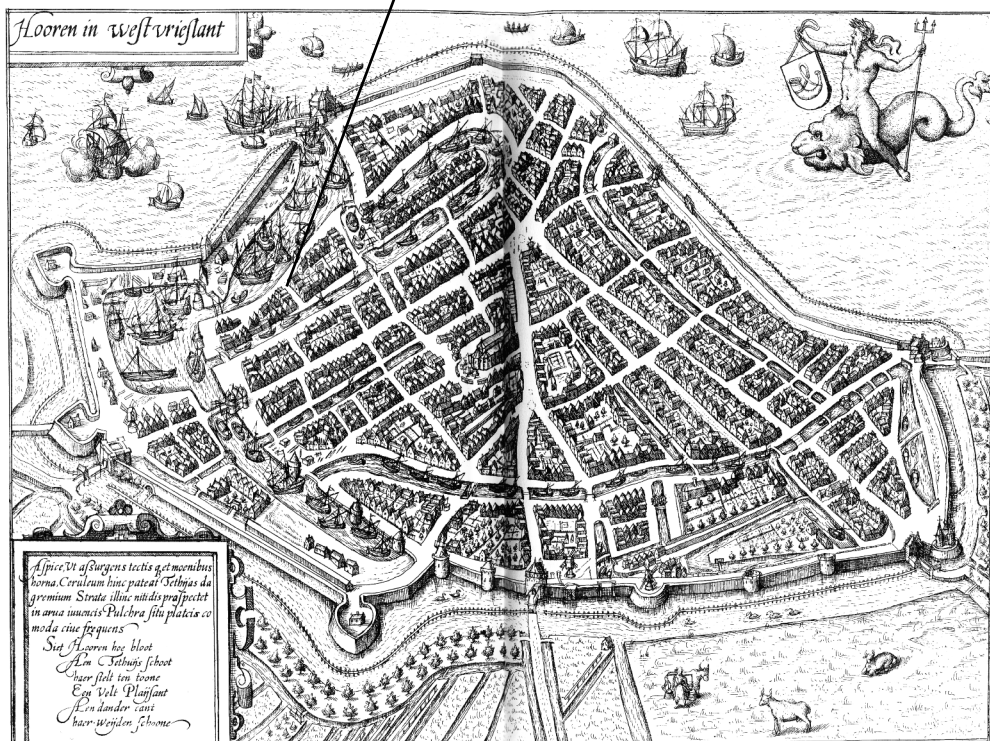
Pieter Willemsz bevestigde latere notariële verklaringen en akten daarentegen wel met een eed. Een andere aanwijzing van zijn geloofsovergang is dat hij in 1587 zijn zoon Jan en ook zijn volgende kinderen binnen enkele dagen na hun geboorte liet dopen in de gereformeerde kerk. Als hij nog doopsgezind was geweest had dat kunnen wachten, die kennen immers de volwassenendoop. De overgang van het doopsgezinde naar gereformeerde geloof lag niet zonder meer voor de hand en was ook niet noodzakelijk; zijn tijdgenoot de chroniqueur en zeeman Pieter Jansz Twisk, die ook in Hoorn woonde, bleef zijn leven lang doopsgezind.

Vanuit religieus en maatschappelijk oogpunt was de geloofsovergang van betekenis. Behalve dat doopsgezinden weigerden de eed af te leggen, waren zij ook sterk pacifistisch, ze waren tegen oorlog en geweld, en wezen het gebruik van wapens af en daarmee het varen op bewapende schepen. Om die reden dreven veel dopers handel op de Oostzee. Ze leefden verder sober, opzichtigheid paste niet zo goed bij hen. In het nieuwe leven van Pieter Willemsz paste deze gewoonten wellicht niet meer zo goed. Hij dreef handel op Spanje; schippers hadden er weinig aan als hun bemanning weigerde het schip te verdedigen tegen Spanjaarden of kapers. Zelf heeft Pieter Willemsz de gevolgen van een agressieve Spaanse politiek van nabij meegemaakt. De akte van 23 maart 1585, een getuigenis over de prijs van bokking in San Lucar de Barra-meda in Spanje, laat zien dat hij als koopman in die plaats was. Gezien zijn vertrek op die laatste datum kan worden aangenomen dat hij aan het embargo dat Filips II dat jaar aan de Nederlandse scheepvaart oplegde, is ontsnapt. Zestien van de dertig schepen uit Hoorn en omgeving die op dat ogenblik in Spanje lagen, werden in beslag genomen. De bemanningen werden gevangengezet en kwamen, ondanks aandringen bij het hof, niet meer terug. Pieter Willemsz lijkt een van degenen te zijn geweest die ontkwamen aan dit 'groot beslag'.⁸ Mogelijk heeft hem dat van religie doen veranderen. Een meer romantische verklaring voor zijn religieuze ommekeer die evenmin kan worden uitgesloten, is zijn huwelijk met Geertruida Jansz Mol; aanwijzingen voor deze veronderstelling zijn er echter niet.

Helaas is de relatie met bekende zeevaarders, zoals Reinier Pieter van Twisk, de eerste Hoornse schipper die door de Straat van Gibraltar voer, en met de chroniqueur en zeeman Pieter Jansz Twisk niet vast te stellen. Hetzelfde geldt voor de familie Van Twisk die rond 1600 verschillende leden van het stadsbestuur in die periode leverde. Of de familie Coen al dan niet tot het stedelijke patriciaat van Hoorn behoorde, hangt af van de relatie met de andere familie Van Twisk. De kwestie is echter slechts van betrekkelijk belang, want in een kleine stad als Hoorn was de afstand tussen de leden van het stadsbestuur en de gezeten handelaren niet erg groot. Pieter Willemsz was een vooraanstaande ondernemer. Toch ligt het voor de hand dat hij geen zetel in de vroedschap had of een andere stedelijke functie heeft bekleed; uiteindelijk was hij een nieuwkomer in de stad.

Pieter Willemsz woonde in de Mallegomsteeg, een korte straat bij de Binnenhaven. Uit akten blijkt dat hij handelde in kaas, kabeljauw en Schots linnen en actief was als scheepsbevrachter en partenreder, al dan niet in 'compagnie' met kooplieden uit Amsterdam en van elders. Ook was hij actief in assurantiecontracten, terwijl hij later betrokken was bij gecompliceerde handelstransacties tussen Engelse, Hollandse en Spaanse havens.⁹

MALLEGOMSTEEG

Hoorn rond 1600, Guicciardini, Beschrijvinghe van alle de Nederlanden